

СЕМАНТИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ МЕЗУРАТИВІВ ЯК ОПЕРАТОРІВ ФУНКЦІЇ НЕОЗНАЧЕНО ВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ (МУЛЬТИПЛИЦІТНОСТІ) В СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті йдеться про особливості функціонування в поетичному мовленні зметафоризованих мезуративів, що в секундарному вживанні контекстуально набувають значення операторів функції неозначено великої кількості, про вибірковість їхньої семантичної сполучуваності з генитивами-актуалізаторами значення НВК, що належать до різних семокласів.

Ключові слова: поетичне мовлення, мезуративи (вимірники, одиниці метрологічної системи), оператори функції неозначено великої квантитативності (мультипліцитності), метафоризація.

Семененко А.Ю. Семантическая валентность мезуративов как операторов функции неопределённо большого количества (мультиплицидности) в современном поэтическом дискурсе. В статье говорится об особенностях функционирования в поэтической речи метафоризированных мезуративов, которые в секундарном употреблении контекстуально приобретают значение операторов функции неопределённо большого количества, об избирательности их семантического сочетания с генитивами-актуализаторами значения НВК, которые относятся к разным семоклассам.

Ключевые слова: поэтическая речь, мезуративы (вместилища, единицы метрологической системы), операторы функции неопределённо большого количества (мультиплицидности), метафоризация.

Semenenko O.Y. Semantic valence of measuratives as function operators of a large indefinite quantity (multiplicity) in a modern poetic discourse. The article deals with the peculiarities of functioning of metaphorical measuratives which gets the meaning of operators in function of the large indefinite quantity in secondary usage, the selectivity of their semantic compatibility with the actualizators-genitive with meaning of LIQ that belong to different semantic classes in poetic speech.

Keywords: poetic speech, measuratives (meters, metrological system units), function operators of a large indefinite quantity (multiplicity), metaphorisation

Лексико-фразеологічні засоби вираження неозначено великої кількості (НВК) на матеріалі різних мов досліджували Л.Г. Акуленко [2], Л.М. Беляєва [4], В.Н. Вовк [9], В.І. Дмитрук [10], Л.Х. Кабальєро Діас [11], Н.Л. Клименко [12], О.І. Лашкевич [13] та ін. Тезаурус лексико-фразеологічних засобів вираження мультипліцитності на матеріалі російської мови уклали В.В. Акуленко, Л.Г. Акуленко, Н.Л. Клименко [1]. Різноструктурні засоби реалізації неозначеної квантитативності на матеріалі художнього мовлення ставали об'єктами вивчення О.М. Бонецької [5], О.Ю. Семененко [15], О.В. Яковлевої [19] та ін. Походження, склад, семантику, функціонування мезуративів (вимірників) у примарному й секундарному значеннях аналізували С.А. Бронікова [6], В.О. Винник [8], С.О. Швачко [17] та ін.

Метою даної статті є встановлення реєстру репрезентативних для сучасного поетичного мовлення мезуративів із метафоричним значенням НВК, вивчення особливостей взаємодії парадигматичних і синтагматичних

аспектів функціонування цих операторів квантитативної номінації та семантичного оточення, тобто реалізованої семантичної валентності у сполученні з актуалізаторами-генітивами і засобами модифікації неозначено-кількісної семантики.

Репрезентативними для сучасного поетичного мовлення є такі вимірники: *кіло, півкілограма, кілограм, півпуда, пуд, тонна* (міри ваги), *кілометри, кілометри метрів, стадій* (міри довжини), *кубометр, мірка* (міри об'єму), *десятина* (міра площі), *мегатонни* (міра потужності ядерного заряду), *копа, чисниця* (одиниці лічби), *літр* (одиниця ємності). Вони можуть квантифікувати, вимірювати лексеми різних лексико-граматичних розрядів, активність виявляють при сполученні з лексикою абстрактної семантики, речовинними й конкретними дискретними іменниками на позначення не-осіб, периферію становлять конкретні дискретні іменники на позначення осіб. Випадки квантифікації збірних іменників нами не зафіксовані.

За спостереженнями Н.Л. Клименко, використання в значенні НВК іменників *Р тонна(ы), кілометр(ы)* має радше okazіональний характер, а *пуд, фунт* тощо входять зараз до складу прислів'їв і приказок. Сполучуваність російських слів-вимірників обмежена вузьким колом іменників, що позначають субстанцію, яку потенційно можна виміряти за визначеним параметром: *Р кілометри страниц*, але не **кілометри книги, тонны переписки*, але не **тонны пчёл* [12: 135].

Серед лексем абстрактної семантики метафоризованими мезуративами вимірюються розумові, душевні, фізичні якості людини: *Небо на дощ похмуриться. / А в шибку бебехнув – аж гуд! – / сорок пудів дурості – / юний сорокопуд. / <...> Небо на дощ похмуриться. / Спурхнуло з гнізда дитя. / І – сорок пудів дурості – / калічється об життя. / <...> Посидимо та пожурилось. / По чарці... Усе як слід. / А сорок пудів дурості / оклигали – і в політ... (І. Жиленко); ...А того, – / каже змій, – / що сила моя / мегатоннами міряна, / і не стачить на мене / твоєї людської моці (В. Корж); Бабусине грушеве веретено / **Стонадіять чисниць мудроців** напряло (П. Засенко); Пшеницями вигойдують / **золотої душі десятини**, / неоміряні часом, / Лиш омріяні нами покіль (П. Засенко).*

За умов «хвибної» етимологізації поетесою І. Жиленко назви птаха – *сорокопуд* – отримуємо вимірник із власне кількісним числівником – *сорок пудів* і об'єкт вимірювання – *дурість*. Л.І. Мацько зауважує, що характерною особливістю власне кількісних числівників є те, що вони синтаксично пов'язуються і вживаються тільки з іменниками, які називають предмети, що підлягають лічбі. Якщо ж виникає потреба назвати точну кількість того, що не піддається лічбі, то використовують як посередники слова вимірної семантики типу *відро, пляшка, кілограм, центнер, тонна* – і числівники позначають уже кількість вимірних одиниць, а не предметів: *п'ять тонн пшениці, три пляшки молока, дві жмені вишень* [16: 285].

Слід зауважити, що у цьому випадку метафоризації значення зазнали і власне кількісний числівник (у даному випадку модифікатор оператора функції НВК), і вимірник. І той, і інший контекстуально отримали сему НВК. А чому автор використала саме цю конструкцію? Тільки тому, що вона

співзвучна з назвою птаха.

Із усіх наведених мезуративів тільки лексема *пуд* має кодифікований ЛСВ на позначення НВК: *пуд'* – У Росії, Білорусії та Україні до запровадження Метричної системи мір – міра ваги, що дорівнювала 40 фунтам (близько 16,4 кг). // Велика кількість чого-небудь; щось дуже важке [7: 1187]. Моносеманти *кілограм*, *кілометр*, *кубометр*, *мегатонна*, *літр*, *чисниця*, *стадій* та полісеманти *метр*, *десятина*, *копа*, *мірка* тільки контекстуально можуть ставати конститuentами мікрополя НВК. У лексеми *десятина* актуалізації зазнає сема примарного значення 'міра площі' – 1. Стара російська одиниця земельної площі, яка дорівнює 1,09 гектара (2400 квадратних сажнів) [7: 289]. *Чисниця* – Десята частина (три нитки) пасма [7: 1602].

Не менш активно вимірюються афективні вияви психоемоційних станів людини, пор.: *Несу я німих докорів / У грудях, напевне, пуд...* (В. Симоненко); *Пуд пристрастей – ваш присмак поляняв* (О. Степаненко); *Ощуканства завжди – пудами. / Пухом – радощі... Котрий вік? (Б. Нечерда); Душі, обставлені люстрами, / дефіцитними килимами, / ідейками й жартами плюсклими, / пихатістю далай-лами, / зв'язками із кимось-кимись, / мінливістю хамелеона, / живучістю одноклітинних, / хамством у мегатоннах...* (О. Мокровольський); *Не люблю я вас, дурнів приручених, / Ваш елейний холопський тон. / Часто в грудях моїх намучених / Вибухає сто мегатонн* (В. Симоненко); *І купує село / У Дмитра всякий крам: / Хто завзяття кіло, / А хто – радості грам* (П. Педа).

У поетичному мовленні функціонування мезуративів із метафоричним значенням НВК може супроводжуватися узуально / контекстуально антонімічним мезуративом із актуалізованою семою НМК: *ощуканства – пудами, пухом – радощі; завзяття кіло – радості грам.* (пор.: *Я не думаю про смерть. Я така оптимістична. / Каблучки б мені дзвінкіші та дорогу гомінкіші; Трошки віри і зухвальства, / трошки-краплю – артистизму; / Мірку чорної роботи, щоб родився гарним віри* (Н. Поклад). У полісеманта *мірка* метафоричне значення НВК ґрунтується на актуалізації параметричних сем другого ЛСВ – 1. Сукупність даних, що визначають розмір кого-, чого-небудь. 2. Народнопобутова одиниця об'єму сипких тіл місткістю від 16 до 25 кг та посудина такої місткості [7: 678]). Об'єкт квантифікації, вимірювання взагалі може бути відсутнім у тексті вірша, але без будь-яких перешкод легко встановлюється реципієнтом. Зрозуміло, що в грудях В. Симоненка вибухає *сто мегатонн* збурення, ненависті, презирства. Пор. також: *...рахуючи шпали долі / збиваюся з рахунку / починаю рахувати спочатку / намотую кілометри метрів / на м'язи ніг ...* (Ю. Островершенко).

Оказіональним мезуративом *кілометри метрів* вимірюються пройдені ліричним героєм вірша дороги, шляхи. Кілометрами також вимірюються емоції: *...ці саркофаги в яких кілометри емоцій / сльози і посмішки самими лишень очима ...* (М. Савка).

Психоемоційні стани, моральні страждання так часто вимірюються одиницями маси (*кілограм*, *пуд*), що це дозволило поетові Дмитру Нитченку, не називаючи конкретний мезуратив, визначити велику кількість суму, а Петру Коробчуку велику кількість образи, плювків і зневаги описово:

Хто може думи їхні розказать? / Де взяти ваг, щоб сум тяжкий ізважить? (Д. Нитченко); *...то чому ж я маю належати до народу / якого подекують окрадено обділено / ще й зобиджено / і на велику вагу обпльовано і зневажено* (П. Коробчук);

У ролі вимірюваної субстанції виступають й речовинні іменники: *... тоннами пиво у мені зникає / просто не знаю: я Авель чи Каїн* (М. Самовитий); *Хто стрілу золоту сю послав, / котра тисячі літ нанизала на вістря, / мегатонни тугого, мов гума, повітря...* (В. Кашка); *І у січні, нарешті, упали / На поля півметрові сніги...* (Т. Федюк); *— Там же вогню — кілометри, / плавиться човен на дні...* (М. Стрельбицький); *І питаємо в Мальвіні: — То даси уже «мівіни»? / А Мальвіна каже: / — Ні, / вся «мівіна» у мені. / — Як? Півпуда вермішелі! / Була купа аж до стелі!* (М. Суховецький).

Сема НВК може ставати архісеомою у структурі значення зметафоризованого мезуратива — *мегатонни повітря*, а може належати до імплікаціоналу — *кілометри вогню*, бо тут домінує параметрична сема ‘великий простір’, ‘потужний вогонь’, але реципієнтами відчувається й сема НВК. Сема НВК, ампліфікуючись, може унаочнюватися завдяки використанню додаткової «уточнювальної» конструкції з квантитативним значенням, яка посилює, гіперболізує сему НВК і робить цю кількість нібито сприйнятною зором — *півпуда вермішелі / купа вермішелі аж до стелі*. Негативно конотовані речовинні іменники зазвичай вимірюються пудами, мегатоннами, наприклад: *...і випльовував, висвистував / в пику гостю / скільки хімі, хисту мав, / скільки злості. / Просто в пельку переходжу / харкотиння пуд: / «Вбити всіх на світі можу я — / хто ни будь!..»* (О. Різниченко); *... роти / ревуть, хриплять, сичать, / репетують, воляють, гарчать, / гавкають, виють, / випльовують на опонентів / мегатонни помійв* (Б. Олійник).

Лексема *грім* і в прямому, і в переносному значенні вимірюється переважно кубометрами: *ТАМ ГОЛОС ГРОМУ ОБРОСТАЄ МОХОМ... / (Грім в кубометрах а чи у томах?)* (П. Коробчук); *Тож народу навдогону / тне оркестр на всю губу. / Марш і вальс. І знову марш. / Грому — цілі кубометри!* (Б. Нечерда).

Об'єктами вимірювання традиційно виступають фітономени: *Я накупив тобі квіток / півкілограма із листками...* (Р. Малко); *Туманів газові атаки. Сто тисяч стадій ковили. / І так далеко до Ітаки...* (П. Коробчук).

Мезуратив *стадій* має таке значення — *заст.* Стародавня одиниця виміру віддалі, вперше запроваджена у Вавилоні; дорівнює приблизно 180-230 м [7: 1382].

Актуалізаторами метафоричного кількісного значення мезуративів стають лексеми, пов'язані з усним і писемним мовленням: *Поезій літри, метри прози ...* (В. Коваль); *Тепер газет візьми найтовщий жмут, / Проглянь журналів хоч і цілий пуд, — / Негусто там поети і мислителі, / Густіше там ракетки і «носители»* (П. Глазовий); *З міста їдучи, все набалакав / мені дядько в новім картузі. / Оповідку почав дуже просто, / а нагріб — із чотири копи...* (В. Затулівітер).

Давні українські числові назви *копа, півкопи, полукіпок, аршин, пасмо, повісмо, горстка, чисниця* тощо вийшли з ужитку. Це лексичні історизми на

позначення різних мір [3: 125; 16: 284]. Сучасними словниками лексема *копа* представлена так – 1. Стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху. // *Копиця* (у 1 знач.). 2. розм. Одиниця лічби грошей, що дорівнює 60 (снопів, яєць і т. ін.). 3. *заст.* Одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам. 4. В Україні у 15-18 ст. – збори сільської громади для розв'язування судових або громадських справ [7: 572].

У сучасному поетичному мовленні лексемою *копа* вимірюються предметні дії, стани, ознаки, а також істоти: ...у *найтаскудніше* *врем'я довелось / відродитися нації / череп її ментальний копу* *знавав трепанацій* ... (П. Коробчук); *Існує небо, а зати́м – / десяток-другий перспектив, / копа означень, сотні назв, / освіта рас, злягання мас...* (С. Жадан); *А що вже Вустя схопила щастя! / Гадала дівка – усе їй дасться. / Бо ж і багачка, бо ж і бідова. / Бо сім кіп хлопців чередою...* (І. Жиленко).

У поетичних творах метафоризації може зазнавати не тільки стрижневий компонент квантитивно-номінативної генітивної сполуки (оператор функції мультипліцитності), а й об'єкт квантифікації: *Оце так праця! / Пре на карку вітер / сто пудів вовни, / ще й врожай дощу* (О. Різниченко). У вірші О. Різниченка «Гроза» йдеться про величезну кількість хмар, яку жене потужний вітер.

У ролі модифікаторів, що гіперболізують значення НВК, при мезуративах виступають зазвичай нумеративи *чотири, сім, сорок, сто, стонадцять, сто тисяч* тощо, прикметник *цілий*.

Дослідниця С.О. Швачко зауважує, що мезуративи співвідносяться з термінологічною лексикою й характеризуються однозначністю, точністю, системністю, деємоційністю, десинонімічністю. Зміст слів міри та маси розкривається шляхом дефініцій. За межами термінологічної лексики дані слова підлягають процесу генералізації; обсяг їхніх значень стає ширшим, а зміст – біднішим. Зміст слів міри та маси при виході з терміносистеми пояснюється за допомогою алонімів, що реалізують значення невизначеної кількості. Детермінологізуючись, слова міри та маси утворюють нові парадигматичні зв'язки, що співвідносяться з поняттями «багато» та «мало». Крім того, дані слова мають тенденцію утворювати фразеологічні одиниці [18: 21-22; 14: 204].

Наявні в текстах узуальні / потенційні оператори функції НВК є ситуативними індикаторами мовленнєвих преференцій митців. Вибір авторами-продуцентами поетичних творів тих чи тих конститuentів ФСП НВК каузується комунікативною перспективою висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В.В. Лексико-фразеологические средства выражения неопределённо большого количества в современном русском языке / В.В. Акуленко, Л.Г. Акуленко, Н.Л. Клименко // Категория количества в современных европейских языках. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 213-223.
2. Акуленко Л.Г. Поле неопределённо большого количества в современном немецком и русском языках / Л.Г. Акуленко // Категория количества в современных европейских языках. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 106-145.
3. Арполенко Г.П. Числівник української мови / Г.П. Арполенко, К.Г. Городенська,

Г.Х. Щербатюк. — К. : Наукова думка, 1980. — 244 с. 4. **Беляева Л.М.** Квантитативы неопределённой множественности современного французского языка: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / Л.М. Беляева. — М., 1981. — 22 с. 5. **Бонещка О.М.** Реалізація категорії квантитативності у художніх творах / О.М. Бонещка // Проблеми граматики і лексикології української мови: [зб. наук. праць]. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. — С. 39-44. 6. **Бронікова С.А.** Функція вимірності функціонально-семантичного поля квантитативності в сучасній українській мові / С.А. Бронікова // Записки з загальної лінгвістики: [зб. наук. праць] / [відп. ред. М.І. Зубов]. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. — Вип. 6. — С. 28-36. 7. **Великий** глумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) : 250 000 слів / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2007. — 1736 с. 8. **Винник В.О.** Назви одиниць виміру і ваги в українській мові / В.О. Винник. — К. : Наукова думка, 1966. — 151 с. 9. **Вовк В.Н.** Языковая метафора в художественной речи. (Природа вторичной номинации) / В.Н. Вовк. — К. : Наукова думка, 1986. — 143 с. 10. **Дмитрук В.І.** Квантитативні слова в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.І. Дмитрук. — Кіровоград, 1998. — 16 с. 11. **Кабальєро Диас Л.Х.** Выражение значения неопределённо большого количества в испанском и русском высказывании и тексте / Л.Х. Кабальєро Диас // Категория количества в современных европейских языках. — К. : Наукова думка, 1990. — С. 145-160. 12. **Клименко Н.Л.** Сопоставительный анализ неопределённо большого количества в английском и русском языках / Н.Л. Клименко // Категория количества в современных европейских языках. — К. : Наукова думка, 1990. — С. 131-145. 13. **Лашкевич А.И.** Именные словосочетания со значением метафорического количества / А.И. Лашкевич. — Минск : Вышэйшая школа, 1985. — 142 с. 14. **Моренцова А.В.** Фразеологические единицы в поле количественности английского и русского языков / А.В. Моренцова // Категория количества в современных европейских языках. — К. : Наукова думка, 1990. — С. 198-212. 15. **Семененко О.Ю.** Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Ю. Семененко. — Одеса, 2011. — 250 с. 16. **Сучасна** українська літературна мова: підручник / [за ред. А.П. Грищенка]. — К. : Вища школа, 1993. — 366 с. 17. **Швачко С.О.** Слова міри і ваги: [монографія] / С.О. Швачко. — Суми: СумДУ, 2008. — 132 с. 18. **Швачко С.А.** Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С.А. Швачко. — К. : Вища школа, 1981. — 144 с. 19. **Яковлева О.В.** Квантитативність поетичного тексту: перекладацькі аспекти / О.В. Яковлева // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки / [відп. ред. Л.М. Марчук]. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. — С. 766-770.